

Da Tuttuwa'e Ug-uggud

Tanudan Kalinga

Da Tuttuwa'e Ug-uggud

True Stories

Tanudan Kalinga

SUMMER INSTITUTE OF LINGUISTICS, INC.

Translators

2002

Publishers

Preface

Sana da tuttuwa'e ug-uggud'e, niyiblu. Nansabasabali ye tagu da nangitod atta anna'e ug-uggud ya da nangigili kan dida. Kad mapaignammu'tta kattatagu we anna da tuttuwa'e mapasamak atte awe. Pun dakole anggappiyaantaku kan dida.

Da anna'e ug-uggud amo pinabalun da Nelson Amangao, Mary Dunol, Ignacio Gayyaman, Teodoro B. Liago, Jr. ya ak Petra Pud-acan de kabasaanda. Da sana'e bungguy ummoyda gattok inuswila'd Manila de inon ni ug-uggud'e bumalu. Impakat da kaboolanda'e angila si bumaluwan ni ug-uggud ta sigurado we anggodong kabasaana kan migiliyana'tte Minangali.

Namnamaonda'e maganasan da ambasa'tta anna'e ug-uggud.

Da anna kad'e iglatu si iblu, kingwan Teodoro B. Liago, Jr.

Da Tuttuwa'e Ug-uggud

Sa Lapun ni ili'd Mantopngan ya sa Nanga]-ana'tte Ngadanna

by Ignacio Gayyaman 1

Sa Lapun ni Ili'd Guilguila ya sa Nanga]-ana'd Guilguila si Ngadanna

by Carinio Amangao 5

Sa Laplapun ni ili'd Ullaga by Petra Pud-acan 12

Sa Nanga]-ana'd Bawak si Ngadanna by Liaban Banasan 15

Sa Istorihan Kaljan'e Dingngolku by Nelson Amangao 19

Sa Lapun ni ili'd Mantopngan ya sa Nanga_l-ana'tte Ngadanna

by

Ignacio Gayyaman

Inggaw pun kanu awe, gapu kad ta laylayuson da
babaknang da kailiyanda'e kakapus, mansomsomok da duwa'e
ankama_long-ag. Da ngadanda kad, da Bacacao kan Bananaw.
Ad Anggacan ilida. Gapu kad ta adidapun agon makaanus si
angwan da babaknang kan dida'e kakapus, nansomsomok ak
Bacacao wok ummoyna insina bo_loyna.

Sin-a_lgawan kad'e sadi, ummoyna innila pu_lag'e domang
ni ili'd Anggacan. Nangwa kad ak Bananaw, nibu_lun.

Dummatongda kad atte sadi ye pu_lag, ilanda pun amba_lu'k
mabobo_loyan. Mabigat kad dagus'e ummoyda insa_lad'e
kummudukud ak angiggaanda'tta bo_loyda, inggana'k
ginangputda. Naabus kad nakudukudan da angisaadanda'tta
bo_loyda, nambakasda ok an-ido_lmangda.

Gapu kad ta amba_lu sadi ye lugar, nasinsin-akkit bobo_loy
ummadu wok nambalinda'e sin-iliyan. Kananda ankama_long-
agda, "Ngai nin ay amba_lu we ngadan ni anna'e ili?" Kingwan
kad da ankama_long-agda, nan-uugudda nu an-uunudanda'e
ampiyestada ta iwan-wanda'tta amin'e ili'd Mangali. Pun'e sadi,
siya nakwa. Nangwada kad dinagupda pilak'e ingnginada'k
insidada, wok angnginada'k luwang. Naabus kad'e nasaganada

masapu_lda'tte piyesta, iwwan-wanda'tta ili'd Mangali. Pun'e
sadi, amod da tagu we nandatdatong. Unipun'e sadi, kingwada
dako_lan'e luwang, wok nata-ag da kaili'tte inonda'e
nampulanu'tte piyestada. Dallu gay te nangal_ada'k dako_lan ak
luwang.

Nautu pun ta nankakakanda, amod de nasawa_l atte sida,
takon ay nu nan-toptopongda'e nambanaw. Nagangput kad de
piyesta. Kananda "Ingadantaku gay atte anna'e ili Mantopngan
te nantoptopngan da tagu banaw." Sana nangal-ana'd
Mantopngan atte ngadanna.

Pun da Bacacao kan Bananaw nangilapu si anna'e ili.
Ummadu-adu kad bobo_loy ad Mantopngan naid pun agon

masaadan. Pun dummoꞵmang da udum ad Ullaga. Pun'e sadi,
nankagwa kad sana'e ili'd Mantopngan. Nambalin'e
nadaydayaw'e barangay, pun siya barangay "Lower Mangali"
sinsadi. Abusna.

Sa Lapun ni ili'd Guilguila ya sa Nanga]-ana si Ngadanna

by

Cariño Amangao

Inningaw pun da ummili ye lyanggub si awe. Gapu kad
ta pionda pappayawon nabobo]oyan, nanagadada'd Dupagan.
Ilanda kad os si makwa'e mapappayaw ad Dupagan,
nanagadada'd Licwotan.

Da sana'e bummobo]oy ad Licwotan, sinkapuunda, kad
anna da babaknang ya anna da kakapus kan dida te anna da
pangu]u ya anna da udidi. Ak Managat osa'tta kapus te udidi
amada'tta ansusunud kad ak Managat, siya kaaduwan atta anak

si sadi ye timpu, takon ay nu abus'e onom da anakna.

Gapu kad ta sa sadi ye timpu, sumingonda kakapus atta babaknang. Amod ay ak Managat te adu da anakna. Sa osa'e sumingonana, awad kad de makwa, kananda'tta anakna'e "Annat os da anak ambal_nog."

Sin-a_lgawan kad, tinu_lag Managat da Gawwon kan Tumbaga ta umoyda angnit ak sumisiyanda. Ummoyda innila anna'e potpotaw'e lutada'e sin-kapuun. Te sa somsomokna, ipapawna ak inggawanda ganakna.

Unipun nallibbatda'tte sin ag-agawan, wok ummoyda. Amba_lu kad de libbatda, indakpus da ummoy nansakkobon duwa'e bakka'tte puun ni bogaw. Na_lakpus kad de sin-a_lgaw,

ummoyda innila sadi ye nansakkobonda'e bakka ok ilanda pun
napnu'tte iplug da atulla_lagang. Pun'e sadi, losanda
tummo_lba'tta saadanda te anna'e innilada kan patiyonda'e allasu
umaduwan da tagu gapu atte napnuwan ni nansak-ob'e bakka
atte iplug da atulla_lagang.

Pun pinagatupanda'e ummoy nangudukud atta saadanda.
Inabusda kad kinudukudan da saadanda. Inunada binakas bo_loy
Managat ok ummoyda tinakad si anna'e potpotaw. Naabus kad,
impasanida binakas kuwan Gawwon ok intagadada bos ummoy
tinakad si kinudukudana. Pun'e sadi impasanida bos kuwan da
Tumbaga. Unipun, nampasapasani da anak Managat'e namakas
atta bo_loyda ok ummoyda tinakad si anna'e potpotaw.

Annaya da anak Managat'e bummobo_{loy} ad Licwotan ok nanagadada. Ak Sallaya'e pangulu we lalaki, ak Lubigay'e supangna'e pangulu'tta bubai, ak Balwasi ye dagandan atta bubai, ak Awwanon'e kumaklu'tta bubai, ak Bugaay'e udidi'tta bubai, ak Pumus-an'e kumagwa'tta lalaki ya siya amo udidi'tta ansusunud, daampun angasawa si nanagad-anda. Da udum'e nibulun'e ummoy bummobo_{loy}, ak Bannag, ak Kalngan, ak Bayubay, ak Oman, ak Dao-ayan ya ak Bosay.

Ummadu-aduda kad, anna'e pion ni gubernu we awad mabilinan si ili, pun'e sadi, inniggada kan Banasan bilin. Sa gapuna'e inniggada kan Banasan talinti (Brgy. Leutenant ok sinsana kad Brgy. Captain). Takon ay nu kamamangili adidapun

anukmun.

Dummatong kad timpun ni inkekewaal, ummoy ak
Banasan nankewaal ad Baac. Inggaw kad atte kewaalona,
baagen gumminga sissiwit'e isunan bagbag-ona'k Banasan.
Kanana'e namiklu gumminga, "Guilguila andi da mangiliyu." Ati-
atingigon pay Banasan ok nasang-an kad'e aangngol,
tummakdang.

Dummatong pun si boloyda, tuttuwa'e anna da mangilida.
Ugudona pun atta mangilida gingan ni sissiwit'e dingngolna,
naemesda ok kananda, "Ay! Ambalu'k ngadan di ili sanat'e
Guilguila." Kanan Banasan, "On tuwa! Ta agayni ye angingadan
si potaw ta siya mingotngot ak ngadanna Guilguila."

Pun'e sadi, nangwa kad ak Banasan, dinagupna da ankama_long-ag ok singtonda nu ngai amba_lu we anngadanda si ilida. Kanan da udum kan didae, "Siya ingadantaku Sakbawan" yakon inul-ullitan kad Banasan de nakwa kan siya, nangolyada'e gumminga kan'e, "On! Sanat tuwa amba_lu we ngadan." Pun ingganni sadi, siya ningongot'e ngadanna Guilguila.

Umma_lwaa_lwa kad nabobo_loyan, nankagkagwaonda bos ningadanan sana'e Guilguila. Nangwa kad ak Banasan ya da bu_lunna'e ankama_long-ag, nginadananda igaw da Banasan ak "Dallug." Nabobo_loyan kad ngatu we tagudtud, nginadananda'k "Mukkaul." Nabobo_loyan kad kapon ad umayuwong, ningadananda'k "Bilau." Ningadananda kapon ad Tai ak

“Dandanak,” te pasig ambabasa. Amo ummadu kad os boboloy,

binoboloyanda bos kapon ad lagud, wok ningadananda’k

“Tiwod.”

Sana nakwaana nu ngaipa nangadanan ak Guilguila kan
ngai gapuna’e nankagkagwa ngadan ni boboloy. Abusna.

Sa Laplapun ni ili'd Ullaga

by

Petra Pud-acan

Ad Ullaga kad pu_lag atte awe. Nidomang si sigud'e ilini'd Mantopngan. Nangwa kad de apuni ye Alinduwat, impapawna anna'e pu_lag. Ummoyna impapel si gubilnu, wok bugibugisana. Nangwa kad os, indunetna dummallugan ni anna'e pu_lag ak nangisaadanda'tte uswilaanni ye iMantopngan, pun sana ummuna natakad atte anna'e lugar.

Nampulanu kad de amani'k duwan tu_l-og'e bo_loy, nambinsaw apuni'k angisaadana te potog saadni'd Mantopngan

ak misaadana. Nangwa kad ummoy si domang'e pu_lagok ilana
pun si amba_lu impiddagusna umagguma ok kudukudana. Gapu
kad ta piona'e ampogos kudukudna impanguna. Nagangput kad
de saadna, nandakdakngona da amin'e kopyanni bo_loy yok
ipanguna bos takadna, wok asinda duwa'e tinangdanan
Alinduwat pinagatupan ingganak nagangput. Sana ummuna'e
bo_loy'e natakad si anna'e pu_lag.

Simmadam-anta_lunan kad si 1953 ummoy ni apuni inab-
abusan inapuyan de dal_pong si anna'e bo_loyni yok inkani lonkon
si na_lakpus duwan a_lgaw. Na_lakpus kad os sintawon si ingganni
nallonkani'tte bo_loy, nambakasyun amani yok dumogana. Pun'e
sadi kanana, "Sa anngadantaku si anna'e lugar Naga, te

iissuna'd Naga City." Nangwa kad de apuni, kanana'e nabalu kan nagodong kananta'e Ullaga te gagangay'e aallagaon anna'e pulag. Sana nangal-ana si ngadana'e Ullaga.

Ingganni dummolmanganni naas-assinut da iMantopngan ummoy nangwak boloyda ok umaduadu kani, gapu ta innilada'e ambalu'd Ullaga. Sinsana, naadu boboloy ad Ullaga nu ad Mantopngan'e sigud'e ilini. Sana ug-uggud ni lapuna'd Ullaga ya sa nangal-ana'tte ngadanna. Abusna.`

Sa Nanga_l-ana'd Bawak si Ngadanna

by

Liaban Banasan

Sa awe, Balinsiagaw ngadanna'd Bawak, ya Bawak ngadanna'd Balinsiagaw. Yakon, nambubusu_l kad da anna'e duwan iliyen, nan-o_los da'tte ngadan si impa_l-ogda podonda.

Ak Kalyan, siya pangat da iBalinsiagaw. Ippun nangigammu si ngadan ni pangat da iBawak. Sin-a_lgawan kad ummoy nangayaw da iBawak ad Balinsiagaw, yakon daandapun lonkon ili yok igammuwon da iBalinsiagaw dida. Nangwa kad ak

Kalyan dinagasna waswas ni astan ok dogdogona da
iBawak. Siniplatna kad ak Gewak, pinang-okna ok natoy. Pun
impiddagusna ingngadan Gewak si andi ye pappayaw ad
Gewak. Dummo|do|a kad pinang-okna'k Puga|u wok siya andi ye
munsuk ad Puga|u. Dummo|do|a pun os pinang-okna bos ak
Banaw wok natoy, pun siya andi ye bayodyod ad Banaw.
Lummaglagud kad indasana'k kuwawan ok pang-okona bos, pun
siya andi ye ba|aba| ad kuwawan. Unipun iyyanungusna'k
Sadagon, wok siya andi ye pu|ag ad Sadagon. Sana anungus da
pinang-okna'e iBawak, wok asiyot nipauli'd Balinsiagaw. Lima da
gingngat Kalyan'e iBawak si sadi ye a|gaw.

Nangwa kad da iBawak si nakimtanda kan Kal_yan te ippun kallamog anagang, nan-uugudda ok ummoy da nakapodon atta iBalinsiagaw. Niyinum kad de podonda, sinikapan da papangat da iBawak ak Kal_yan. Impakusipda patung Kal_yan ta maid ogon mangngo_l si gingana atte ilida'd Bawak. Nangwa kad ak Kal_yan tinuttuwana ok kusipana. Pun, adipun ogon mangngo_l de gingana'd Bawak. Iyunud os Kal_yan'e an-oo_losda si ngadan ni ili, pun sinsadi nan-iBawak da iBalinsiagaw wok an-iBalinsiagaw da iBawak. Sana nanga_l-ana'd Bawak si ngadanna. Abusna.

Sa Istoryan Kalyan'e Dingngo|ku

by

Nelson Amangao

Ak Kalyan kanu, abeng di kamkama'e tagu. Da amana kan inana, pumangogda'e amayaw kan anguma. Yakon takon ay nu katti potog ak anta|unda, amod ay si dummako| ak Kalyan te amoamod de kanona. Sa dingngo|ku, lamogna aminon simbatawil'e isna ya silla|anggan'e tipoy.

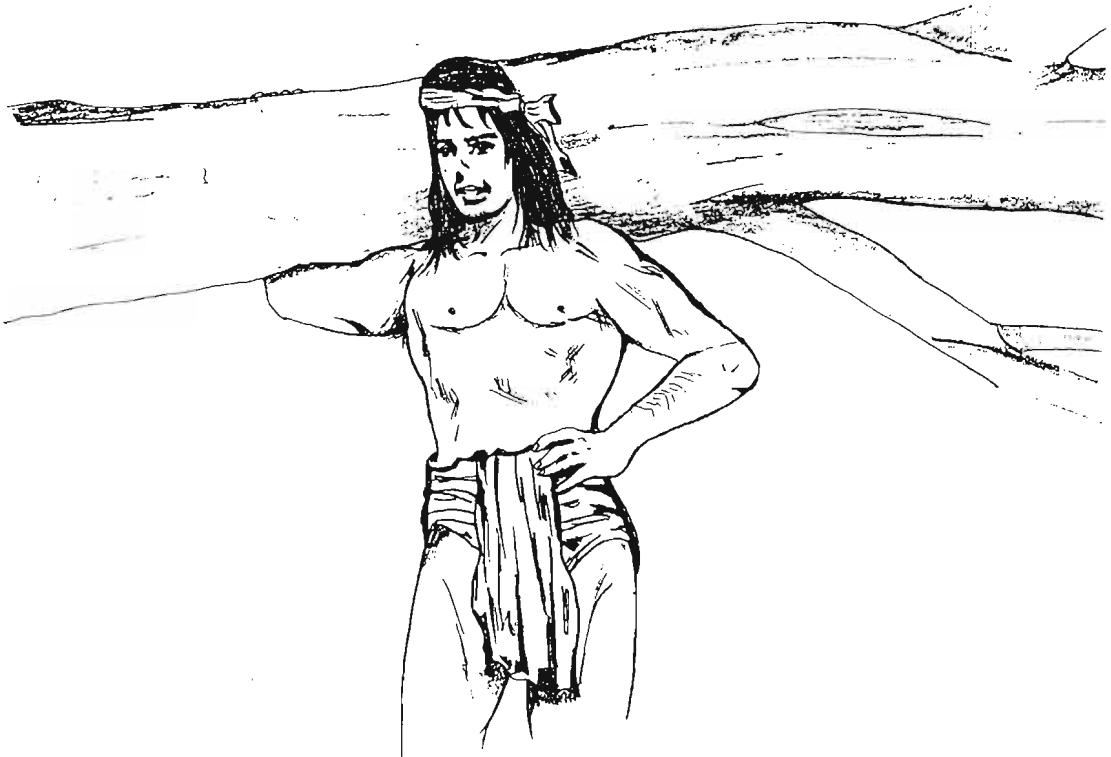

Yakon bummabalu kad natulungan da amana'e ankawadi,
ya alwa an-uumada te sabali inon Kalyan'e umagguma. Alana
kanu dakol'e kayu ya insaladna'tte suun ni uma-ona'e
angagguma inggana si solnad.

Kingwana kad kanu, linaslasna bogaw atte sadi ye kayu
ya alwa ayona si algaw. Yakon takon ay nu adu apitda si uma
potog, te umaduadu kanon Kalyan. Kad maayoayong amana te
takon ay nu abus bukud ni kanon Kalyan atta mamatuk nu
inggaw atte uma.

Sin-algawan kad, simsimmokna inona'e angongat kan
siya. Kanan kanu ni amana, "Kalyan, inta ud anguwoy."
Ummoyda'e sadi yok adu adu uwoyda te pat lasu amutbutan

Kalyan atta uwoy. Yakon sa amana, siya koono singsingtona nu dinu makwa'e matoyan Kalyan. Innilana kad liyang ni batu we dakol, simsimmokna'e makwa umoyda angan nu mumamatuk ya masuyopda nu maabusda'e angan. Ummoyda'e sadi si mummamatuk nangan atte liyang. Naabusda kad'e nangan, kanan kanu ni amana, "Umillongta yan ay ta masuyopta."

Umbogda'e sadi yok nainok kad ak Kalyan, nan-aggakaw amana'e bummangon ok ummoy si lap-at ni batu. Isaladna kanu we amboka. Nabayag kanu nambokaana yakon ippun giknaon Kalyan. Anna kad kanu we mapulig de batu, nambogga ok kana-na'e, "Kalyan, annat batu we mapulig! " Nabanangon kanu'k Kalyan ok isununa batu. Kanana kanu, "Ama, dinu angiggaak si anna'e batu?" Kanan ni ama, "Puligom si wail ta inta analop."

Imbukatna kad kanu we sadi batu, napulig atte wail ok matalitag da dalit atte nakalidung. Umoyda kanu we sadi yok ambakagda'tta dalit'e lummawa. Umoyonda'e sadi si boboloy ok amod de layad ni inan Kalyan te adu innalada'e dalit. Yakon madanaganda pagay si isnaonda si inal_gaw.

Adipun kad nakwa'e natoy ak Kalyan, pinulanun os ni amana kasin inona pagay'e angongat kan siya. Pun kanana bos kan Kalyan, "Inta bos anguwoy." Umoyda'e sadi yok simsimmok ni ama'e nu masuyopda si alidung ni kayu, gabbaona kayu ta mitup-ug kan Kalyan. Kanan ni amana, "Inta angan si puun ni andi ye kayu ta maabusta kad'e angan, nasuyopta." Naabusda kad'e nangan, nasuyopda.

Ilan pun ni amana si amod de suyop Kalyan, nan-ag-gakaw wok umoyna gabbaon de dakol'e gitubon. Anna kad'e mapuyu kayu, nambogga kanan'e, "Kalyan, annat kayu we mapuyu!" Nabanangon ak Kalyan ok bukudona napuyu we kayu. Kanana si amana, "Itallayta kamman ama anna'e kayu si

bobo_loytaku?" Kanan ni amana, "On, itallayta te naamin tungutaku." Itallay Kalyan'e sadi, wok naamin kanu gay nadupali innoyna.

Dummatong kad atte bobo_loy, sintutuking da tagu, kananda'e "Kalyan, ibadongnu poppay sanat'e gitubon'e bukudnu te anna'e maamin midopeg kan miwakas da bo_loy'e dapputon ni pangan ni kayu!" Yakon iggan pagay Kalyan'e amutbut ingganak niduum si bo_loyda. Amod pagay kanu sangan da tagu we niwakas da bo_loyda, yakon makimutda kan Kalyan. Kad siya abus ak koonda, andagdaguda kan Kalyan atte awad de ibagada kan siya.

Yakon sa sadi ye timpu, naabus'e ak Kalyan de

nangipangat atta iBawak si awad papatoyda'tta udum'e sa_l-on,
isun da iBalinsiagaw.

Ummoy kad kanu da iBalinsiagaw nangayaw ad Bawak,
illibbat Kalyan da kailiyana ok dogdogonda dida inggana si
nankigadanda'tta iTalocloc. Abus'e sa waswas ni astan
inna_lana'e armasna, yakon adu da gingngatna'e kabusu_lda si
nampada_lan.

Annaya kanu da ngadanda gingngatna si nampada_lan pun
ingngadanda ngadan da tagu atta lugar'e natoyanda.
Gingngatna kad ak Gewak, siya andi ye adani'd Bawak'e
nginadananda'k Gewak. Unipun, siniplatna'k Puga_lu wok
gongatona siya andi ye Puga_lu. Dogdogona da udum ok

siplatona'k Ammun ok gongatona bos, siya andi ye Ammun.

Ituluyna'e sadi ye anogdog kan dida ok gongatona da Kuwawan

kan Bungnay. Pun lima da amung da gingngatna'e nalliwid.

Dingngol kad da udum'e sal-on de sana'e nakwa, nakimtanda ok

makabodongda'tta iBawak takon ay nu akitda.

Sin-algawan kad ummoyda kanu nabogga'd Lubo kad ak

Inug-ugsa pangat da iLubo si sadi ye timpu. Nangwa kad kanu

da tagu, pionda ilan nu ngai nakosdol kan da Inug-ugsa kan

Kalyan ok duwaonda pasiwat da nabogga. Yakon ak Inug-ugsa

aniwat atte osa. Kingwada kad, nantul-ugonda duwa'e lusung ok

ilabawda nabalud'e gamayan kad siya bos kingwada si osa.

Nangwa kad ak Kalyan pinaunana'k Inug-ugsa, wok imbadisna

kad de gaddakna, nasiwat de bolok kad nankagwa nallabaw'e
lusung. Nipasani kad ak Kalyan, nasiwat de bolok, nankagwa
duwa'e lusung, wok nanakpus gaddakna si luta. Pun sadi amo
nakimtan da iLubo ya da udum'e kapodonda, te nan-asidongo
sadi ye nakwa.

Awad kad dakolan'e aled ak maodasan atta doppelatta
wail, kananda'e aled Kalyan. Sana da dingngoku atte
mipanggob kan Kalyan. Kad sana gapuna'e nakapodon da
udum'e ili'tta iBawak takon ay nu akitda. Abusna.